

An analysis of international experience in implementing environmental programs in extracurricular education is conducted, with consideration given to the adaptation of successful models to national conditions. The perspectives for the development of extracurricular educational programs in Ukraine are outlined, taking into account contemporary challenges, environmental trends, and the need to enhance the effectiveness of environmental education.

Based on the conducted analysis, a set of practical recommendations is formulated for teachers and organizers of extracurricular education to improve environmental education for younger students. The proposed recommendations include the use of modern digital technologies, active involvement of children in environmental initiatives, collaboration with public organizations, and the implementation of an interdisciplinary approach to environmental education. The presented findings may be useful for researchers, educators, teachers, and methodologists working in the field of environmental education for young schoolchildren.

Keywords: *environmental competence, extracurricular education, environmental education, sustainable development, environmental initiatives, international experience, practical learning.*

DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-udu-160.2025.09>

УДК 37.035+796

Карпенко М. І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СПОРТИВНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Розробка концептуальних засад патріотичного виховання учнівської молоді є актуальною проблемою сучасної психолого-педагогічної науки. Уроки фізичної культури у закладах загальної середньої освіти, позакласні і позашкільні спортивно-масові виховні заходи мають для цього великий потенціал. Метою нашого дослідження є визначення теоретико-методологічних засад спортивно-патріотичного виховання здобувачів закладів загальної середньої освіти, а саме аналіз дефініції «спортивно-патріотичне виховання» як сучасної психолого-педагогічної проблеми, визначення основних принципів і суб'єктів спортивно-патріотичного виховання учнівської молоді. Проаналізувавши сучасні визначення поняття «патріотизм» і «патріотичне виховання» ми запропонували власне формулювання терміну «спортивно-патріотичне виховання». Окрему увагу було приділено вивченню основних нормативно-правових документів, які визначають стратегію патріотичного виховання української молоді в тому числі засобами фізичної культури і спорту. На їх основі нами було визначено принципи спортивно-патріотичного виховання учнівської молоді, такі як принцип цілеспрямованості, принцип систематичності й послідовності, принцип природовідповідності й доступності, принцип гармонійного розвитку усіх сторін особистості, принцип комплексного підходу, принцип свідомості і активності, принцип єдності педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості. Наш перелік принципів спортивно-патріотичного виховання учнів, доповнено принципами національно-патріотичного виховання, сформульованими у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України. У рамках дослідження ми також визначили суб'єктів спортивно-патріотичного виховання, які приймають безпосередню і опосередковану участь у формуванні національної свідомості підростаючого покоління. Подальшого дослідження і експериментальної перевірки потребує питання практичної реалізації ідей спортивно-патріотичного виховання учнівської молоді в межах закладів загальної середньої освіти і поза ними.

Ключові слова: *патріотизм, патріотичне виховання, фізична культура, спортивно-патріотичне виховання, здобувачі загальної середньої освіти, принципи спортивно-патріотичного виховання, суб'єкти спортивно-патріотичного виховання.*

Одним із основних пріоритетів сучасної системи освіти є патріотичне виховання учнів, формування у них почуття вірності й гордості за свою Батьківщину, виховання любові до України і поваги до її символів. У Концепції Нової української школи автори зазначили: «Нова школа буде плекати українську ідентичність. Нова українська школа буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства. Виховний процес буде невід'ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) [1].

Основоположними нормативними документами які визначають державну політику в галузі патріотичного і фізичного виховання на сучасному етапі розвитку української системи освіти є: Указ Президента України "Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року: "Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація" (2016), Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року (2020); Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022).

Серед заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року Міністерство освіти і науки України затвердило наступне:

- удосконалення нормативно-правової бази щодо національно-патріотичного виховання (зокрема, розроблення законопроекту "Про національно-патріотичне виховання");
- зміни змісту й форми національно-патріотичного виховання;
- організації інформаційно-просвітницької роботи у сфері національно-патріотичного виховання;
- розвитку військово-патріотичного виховання [2].

Проблемі патріотичного і фізичного виховання присвячено багато робіт українських науковців. Серед основних питань, які є ґрунтовно досліджені: концепти національно-патріотичного виховання (І. Бех, М. Антоненко, Л. Бондар, О. Савченко, О. Сухомлинська), підходи до особистості вихованців (В. Андрущенко, І. Войченко А. Богуш, В. Бутенко, Т. Бутківська, О. Іванов), механізми формування національно-патріотичної вихованості (А. Березін, Е. Помиткін, О. Столяренко), теоретичні й практичні засади фізичного виховання учнівської молоді (Б. Ашмарін, В. Заціорський, О. Отравенко, В. Дячков, Л. Матвеев, В. Платонов), вдосконалення змісту фізичного виховання дітей та молоді (О. Шиян, Т. Круцевич, Н. Пангелова, Н. Сороколіт) тощо. Разом із тим більш глибокого аналізу потребує розробка концептуальних

засад патріотичного виховання засобами фізичної культури і спорту у закладах загальної середньої освіти.

Метою нашого дослідження є визначення теоретико-методологічних засад спортивно-патріотичного виховання здобувачів закладів загальної середньої освіти, а саме аналіз спортивно-патріотичного виховання як сучасної психолого-педагогічної проблеми, а також визначення основних принципів і суб'єктів спортивно-патріотичного виховання учнівської молоді.

Розкриття сутності та змісту спортивно-патріотичного виховання не можливі без розгляду таких понять, як "патріотизм" і "патріотичне виховання".

Доцільно розпочати аналіз з терміна "патріотизм". І. Бех у Програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді дає таке визначення: «Патріотизм – це любов до Батьківщини, українського народу, турбота про його та своє благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею. Патріотизм – складне і багатогранне поняття, один з найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя. На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише у незвичайних ситуаціях, а і повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству» [3, с. 4].

Дослідниця О. В. Отравенко визначає патріотизм як «стан душі, який виражається в небайдужості до долі українського народу, в здатності співпереживати, відчувати біль і радість від того, що відбувається в країні. Адже, патріотизм завжди посідав важливе місце в системі цінностей української держави, проте варто звернути увагу на його місце в системі цінностей професійної підготовки майбутніх фахівців» [4, с. 273].

За О. Караман, патріотичне виховання громадян України носить національний характер, базується на національних традиціях українського народу, є ідейною силою національної свідомості (самосвідомості) – основного результату національно-патріотичного виховання та основи національної ідентичності. Патріотизм зумовлений природою як відчуття видової ознаки народу, є природженим і розвивається повноцінно, якщо дитина зростає у національно зорієнтованій сім'ї, навчається в українському дитячому садку, а потім в українській школі. При цьому великого значення надається вивченню історії українського народу, рідної мови і літератури, українського мистецтва, народних звичаїв, традицій [6, с. 220].

О. Абрамчук під патріотичним вихованням розуміє організований, планомірний та цілеспрямований процес засвоєння особистістю національних цінностей і норм культури, спрямований на формування у неї національно-громадянської свідомості, патріотичних переконань і поведінки, усвідомлення своїх вчинків і дій на благо народу й держави, готовності до захисту Вітчизни [7, с. 78].

Також звернемося до Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, яка дає таке тлумачення: «Національно-патріотичне виховання – це комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, закладів освіти, сім'ї, громадських об'єднань та благодійних організацій, релігійних організацій та інших інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави [2].

Отже, на основі аналізу дефініцій, актуальних для нашого дослідження, запропонуємо власне визначення. Спортивно-патріотичне виховання школярів – це цілеспрямований, організований процес формування у підростаючого покоління відчуття відповідальності за себе, свій народ і Батьківщину, виховання поваги до Конституції України, державної символіки, готовність робити особистий внесок у процвітання своєї країни, який реалізується через навчальну фізкультурно-оздоровчу роботу та спортивно-масові позакласні і позашкільні виховні заходи.

В українській педагогіці існує багато прикладів розробки повноцінної системної навчально-виховної роботи з виховання у підростаючого покоління патріотичних почуттів. Такою в тому числі є педагогічна спадщина великого українського педагога В. О. Сухомлинського. Він писав, що в ідеальному образі справжньої людини, найважливішими рисами є: уміння дорожити святинями Батьківщини як особистими цінностями і святинями своєї свідомості й свого серця; гармонійна єдність суспільного й особистого, великого і малого в духовному житті людини; багатство духовного світу, духовних інтересів, духовних запитів і потреб; уміння користуватися духовними цінностями й дорожити ними, бачити, знаходити; гармонійна єдність утвердження й заперечення (тобто уміння дуже любити і так само дуже ненавидіти, бути глибоко відданим і так само непримиренним); активне ставлення до добра і зла, уміння не тільки бачити добро і зло, а й близько брати до серця все, що відбувається довкола; ідейну переконаність; готовність боротися за свої переконання, відстоювати їх [8, с. 156].

Духовну основу народно-національної школи складають, на думку В. О. Сухомлинського, чотири педагогічних культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книги та культ рідного слова [9, с. 71]. Національність педагогічної свідомості В. О. Сухомлинського полягає у глибоко народній основі його поглядів, переконань і почуттів, потребі виявити свою українськість в особистому житті й професійній діяльності, втілити її в національно особливих формах духовної культури.

Далі ми вважаємо за потрібне зупинитися на розгляді *принципів* спортивно-патріотичного виховання учнівської молоді, як основних вимог і положень, що визначають зміст, форми та методи виховного процесу.

Принцип цілеспрямованості – передбачає що вся спортивно-патріотична

навчально-виховна робота підпорядковується загальній меті та ідеалам українського суспільства; у роботі відсутня стихійність, вона має стратегію і певну тактику дій.

Принцип систематичності й послідовності – вся навчальна і виховна спортивно-патріотична робота реалізується системно та безперервно; виключена епізодичність виховних впливів і несистематичність.

Принцип природовідповідності й доступності передбачає урахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців, рівня їх фізичного розвитку, вікових, анатоמו-фізіологічних і особистісних особливостей.

Принцип гармонійного розвитку усіх сторін особистості – передбачає органічний взаємозв'язок духовного, психічного, фізичного, етнічно-громадянського, етичного розвитку суб'єкту впливу.

Принцип комплексного підходу – передбачає зв'язок спортивно-патріотичного виховання з навчальною, трудовою, суспільною, творчою, ігровою діяльністю школярів. Збереження міцних зв'язків та відношень між різними сферами життєдіяльності учнів зможе дати вагомні результати і забезпечити стійкі новоутворення особистості вихованців.

Принцип свідомості і активності – передбачає що досягнення результату виховання можливе лише за умови активної участі й залученості в ній учнів. Суб'єктна позиція формування відповідних якостей, активна залученість і свідоме ставлення, готовність діяти і прикладати зусилля – все це є критеріями досягнення мети і задач спортивно-патріотичного виховання.

Принцип єдності педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості – передбачає що спортивно-патріотичне виховання є метою і результатом навчально-виховної роботи закладу загальної середньої освіти у єдності і спільності з сім'єю і громадським оточенням вихованця.

Наш перелік принципів спортивно-патріотичного виховання учнів, доповнимо принципами національно-патріотичного виховання, сформульованими у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України:

– принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, природи, українського народу, шанобливого ставлення до його культури, історії, традицій; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

– принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

– принцип культуровідповідності задля формування базової культури особистості на основі набутого морально-етичного досвіду людства;

– принцип соціальної відповідності обумовлює потребу узгодження змісту і методів національно-патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту України та ефективного розв'язання життєвих проблем на основі сформованих цінностей;

– принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;

– принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні [2].

Наступним пунктом нашого дослідження є виокремлення *суб'єктів* спортивно-патріотичного виховання, які приймають безпосередню і опосередковану участь у формуванні національної свідомості підростаючого покоління:

– по-перше, увесь педагогічний колектив ЗЗСО – адміністрація (директор і завуч), яка погоджує і затверджує перспективний щорічний і посеместровий календарний план навчально-виховних заходів патріотичного спрямування; учителі фізичної культури, педагог-організатор, учителі-предметники, класні керівники, бібліотекарі, тренери спортивних гуртків;

– по-друге, медичний працівник ЗЗСО;

– по-третє, сім'я школярів, яка відповідає за реалізацію діяльнісного і здоров'язбережувального підходів поза межами ЗЗСО;

– по-четверте, територіальна громада, як адміністративно-територіальна одиниця і ближнє оточення дитини;

– по-п'яте, безпосередньо самі учні з власною системою сформованих потреб і індивідуальною шкалою цінностей і морально-вольових якостей.

Таким чином, в рамках нашого дослідження ми визначили теоретико-методологічні засади спортивно-патріотичного виховання учнівської молоді. Подальшого дослідження і експериментальної перевірки потребує питання практичної реалізації ідей патріотичного виховання засобами фізичної культури і спорту, а саме розробка відповідних форм, методів і засобів навчально-виховної роботи із учнівською молоддю в межах закладів загальної середньої освіти і поза ними.

Підводячи підсумки, ще раз зазначимо що урок фізичної культури і спортивно-масові позашкільні і позакласні виховні заходи мають значний потенціал для реалізації концептуальних ідей патріотичного виховання учнівської молоді України і є однією із можливих форм і засобів запобігання втрати національної ідентичності й української державності.

Використана література:

1. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / [упоряд. Гриневич Л., Елькін О., Калашнікова С., Коберник І., Ковтунець В., Макаренко О., Малахова О., Нанаєва Т., Усатенко Г., Хобзей П., Шиян Р. ; за заг. ред. Грищенка М.]. [Б. м., 2016?]. 40 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12>

3. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського національного виховання дітей та учнівської молоді. Київ : ІПВ, 2014. 29 с.
4. Отравенко О. В. Національно-патріотична спрямованість професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 6 (303), Жовтень. 2016. Ч. 1. С. 272-281.
5. Отравенко О. В., Пелипась Д. С. Спортивно-патріотичне виховання як складова якісної професійної підготовки майбутніх фахівців. *Grailof Science. International scientific journal*. № 28 (June, 2023). 2023. № 28. С. 393-398. URL : <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.09.06.2023.63>
6. Караман О. Л. Національно-патріотичне виховання дітей і молоді в різних інститутах соціалізації. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка* № 7 (296), 2015. С. 219-234.
7. Онопрієнко О. М., Онопрієнко О. В. Педагогічні засади патріотичного виховання в сучасній освітній парадигмі вищої школи. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 143. С. 77-80.
8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Т. 2. Київ : Вид-во «Радянська школа», 1976. С. 149-419.
9. Карпенко М. І. Формування культури здоров'я школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ, 2013. 226 с.

References :

1. Nova ukrainska shkola : kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly / [uporiad. Hrynevych L., Elkin O., Kalashnikova S., Kobernyk I., Kovtunets V., Makarenko O., Malakhova O., Nanaieva T., Usatenko H., Khobzei P., Shyian R. ; za zah. red. Hryshchenka M.]. [B. m., 2016?]. 40 s.
2. Kontsepsiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannya v systemi osvity Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12> [in Ukrainian].
3. Bekh I. D., Chorna K. I. Prohrama ukrainskoho natsionalnoho vykhovannya ditei ta uchnivskoi molodi. K. : IPV, 2014. 29 s. [in Ukrainian].
4. Otravenko O. V. (2016). Natsionalno-patriotichna spriamovanist profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka* № 6 (303), Zhovten. Ch. 1. S. 272-281 [in Ukrainian].
5. Otravenko O. V., Pelypas D. S. Sportyvno-patriotichne vykhovannya yak skladova yakisnoi profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv. *Grailof Science. International scientific journal*. № 28 (June, 2023). 2023. № 28. S. 393-398. URL : <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.09.06.2023.63> [in Ukrainian].
6. Karaman O. L. (2015). Natsionalno-patriotichne vykhovannya ditei i molodi v riznykh instytutakh sotsializatsii. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka* № 7 (296). S. 219-234 [in Ukrainian].
7. Onopriienko O. M., Onopriienko O. V. (2017). Pedahohichni zasady patriotichnoho vykhovannya v suchasni osvitni paradyhmi vyshchoi shkoly. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Serii: Pedahohichni nauky. Vyp. 143. S. 77-80 [in Ukrainian].
8. Sukhomlynskyi V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. T. 2. K. : Vyd-vo «Radianska shkola». S. 149-419 [in Ukrainian].
9. Karpenko M. I. (2013). Formuvannya kultury zdorov'ia shkoliariv u pedahohichni spadschyni V. O. Sukhomlynskoho : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01, DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka». Luhansk. 226 s. [in Ukrainian].

M. KARPENKO. Theoretical and methodological principles of sports-patriotic education of student youth.

The development of conceptual principles of patriotic education of student youth is an urgent issue of modern psychological and pedagogical science. Physical training lessons in comprehensive secondary educational institutions, extracurricular and out-of-school sports and public educational activities have great potential for this purpose. The purpose of our study is to determine the theoretical and methodological principles of sports and patriotic education of students of comprehensive secondary educational institutions, specifically, to analyze the definition of 'sports and patriotic education' as a modern psychological and pedagogical issue, to specify the basic principles and subjects of sports and patriotic education of student youth. Having analyzed the modern definitions of

the concepts of ‘patriotism’ and ‘patriotic education’, we have introduced the authors’ definition of the term “sports and patriotic education”. The author focused particular attention on the study of the major legal documents that determine the strategy of patriotic education of Ukrainian youth, including through physical culture and sports. On this background, we have defined the principles of sports and patriotic education of student youth, such as the principle of commitment, the principle of sustainability and consistency, the principle of relevance and availability, the principle of an integral approach, the principle of consciousness and activity, the principle of unity of pedagogical requirements of school, family and the public. Our list of principles of sports and patriotic education of students involves the principles of national and patriotic education outlined in the Concept of National and Patriotic Education in Ukrainian Educational System. As a part of our research, we also specified the subjects of sports and patriotic education who are directly and indirectly involved in the development of the national consciousness of the younger generation. The issue of practical implementation of the ideas of sports and patriotic education of students both within and beyond comprehensive secondary educational institutions requires further research and experimental tests.

Keywords: *patriotism, patriotic education, physical culture, sports and patriotic education, comprehensive secondary educational students, principles of sports and patriotic education, subjects of sports and patriotic education.*

DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-udu-160.2025.10>

УДК 796.37.037.(091)(477)“19/20”

Кошляк М. А.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНТЕРПРИТАЦІЇ

Важливим аспектом педагогічної науки, спрямованої на формування теоретичних і практичних засад національного виховання підростаючого покоління, є вивчення й узагальнення вітчизняного педагогічного досвіду фізичного виховання дітей і молоді, оскільки наукове вирішення сучасних освітніх проблем неможливе без знання педагогічної спадщини минулого.

У статті проаналізовано наукові розвідки сучасних учених щодо дослідження теорії й практики фізичного виховання в спадщині вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Встановлено, що на сучасному етапі розширилось предметне поле теоретичних досліджень із вивчення поглядів вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на фізичне виховання підростаючого покоління. Аналіз досліджень сучасних учених засвідчує, що розкриття значення фізичного виховання у процесі формування гармонійно розвиненої особистості, формування в молодого покоління здорового способу життя займали чільне місце в працях передових вчених, педагогів означеного історичного періоду. На сьогодні є низка праць, у яких схарактеризовано внесок педагогів-просвітників (І. Боберського, О. Духновича, І. Миропольського, С. Русової, І. Ставровського, К. Ушинського та ін.) у розвиток фізичного виховання дітей та молоді, проаналізовано їхню роль у розбудові вітчизняної системи фізичного виховання.

Здійснений історіографічний аналіз теорії й практики фізичного виховання в спадщині вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. репрезентує можливість не лише подальшого вивчення означеної проблеми, а й практичного втілення позитивного історико-